

Kur'ân'da Kıyamet Günü Allah ve Kâfirler Arasında Geçen Diyaloglar

-Râzi ve Mâturîdî Örneğinde-

ARAŞTIRMA MAKALESİ

İmren SARIKAYA

Makale Bilgisi

Diyanet İşleri Başkanlığı,
Ankara, Türkiye

ORCID: 0000-0001-8738-0541

E-Mail:

imrensimek@hotmail.com

Öz

Yüce Allah kıyamet gününde bütün kullarıyla diyalog içerisinde olduğunu Kur'ân'ı Kerim'de bildirmiştir. Yüce Allah'ın kıyamet gününde bütün insanlarla gerçekleşecek olan diyaloglarda verilen mesaj önem arz etmektedir. Öncelikle diyalogların geçtiği kıyamet/hesap günü kavramının tam karşılığını vererek kavram kargaşasının olmamasına dikkat edilmelidir. Kıyamet sözcüğü hem dünyanın kozmik sisteminin olağanüstü bir şekilde değişmesini, hem de kıyamet/hesap günü ölenlerin tekrar dirilmesiyle başlayıp ebediyen devam edecek olan âlemin başlamasını ifade etmektedir. Biz bu sürecin ikinci kısmıyla ilgileniyoruz. Kıyamet/hesap gününde gerçekleşecek diyaloglar Kur'ân'ın tamamına yayıldığı görülmektedir. Buna istinaden konuyla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Çalışmamızın amacı; kıyamet/hesap günü Yüce Allah ile kâfirler arasında gerçekleşen diyalogları Fahreddin er-Râzi (ö.606/1210) ve İmâm Ebû Mansûr el-Mâturîdî (ö.333/944)'nin yorumlarıyla karşılaştırmalı şekilde inceleyerek bu alana katkı sunmaktır. Bu iki müellifin âyetlere yaptıkları yorumlar kıyamet gününde gerçekleşen diyalogların hangi çerçevede geçtiğini anlamamıza katkısının yanında aynı zamanda Eş'arî olan Râzi ile İmâm-ı Mâturîdî'nin temsil ettikleri Ehl-i Sünnet kelâmî anlayışlarının ortaya çıkarılması açısından da büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Kıyamet Günü, Diyalog, Kâfir, Râzi, Mâturîdî.*

Sorumlu Yazar:

İmren SARIKAYA

Abstract

Allah Almighty has stated in the Qur'an that He is in dialogue with all His servants on the Day of Judgment. The message given in the dialogues that will take place with all people on the Day of Judgment is important. First of all, care should be taken to avoid confusion by giving the exact meaning of the concept of the Day of Judgment/Day of Reckoning in which the dialogues take place. The word apocalypse refers to both the extraordinary change of the cosmic system of the world and the beginning of the world that will continue forever, starting with the resurrection of the dead on the Day of Judgment. We are concerned with the second part of this process. It is seen that the dialogues that will take place on the Day of Resurrection / Day of Reckoning are spread throughout the Qur'an. Accordingly, various studies have been conducted on the subject. The aim of our study is to contribute to this field by comparatively examining the dialogues between God Almighty and the disbelievers on the Day of Judgment/Examination with the interpretations of Fakhr al-Din al-Râzi (d.606/1210) and İmâm Abû Mansûr al-Mâturîdî (d.333/944). These two authors' interpretations of the verses not only contribute to our understanding of the framework in which the dialogues that take place on the Day of Judgment take place, but also have great importance in terms of revealing the Ahl al-Sunnah theological understandings represented by al-Râzi and İmâm al-Mâturîdî, who are Ash'arîs.

Keywords: *Tafsir, Doomsday, Dialogue, İnfidel, Râzi, Mâturîdî.*

Ay Yıl : Aralık / 2024

Cilt : 4

Sayı : 2

DOI: [10.5281/zenodo.14582393](https://doi.org/10.5281/zenodo.14582393)

Citation:

Sarıkaya, İ. (2024). Kur'ân'da kıyamet günü Allah ve kâfirler arasında geçen diyaloglar. *Genç Akademisyenler Birliği Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2),131-146. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14582393>

Giriş

Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de bütün insanlarla kıyamet/hesap gününde iletişim kuracağını bildirmiştir. Kozmik kıyametle başlayan âhîret hayatında insanların durumları dünyadaki inançlarına ve sürdürdükleri yaşama göre değişiklik gösterecektir. Âhîret hayatının başlangıcı olarak ifade edilen kıyamet/hesap gününde Allah'ın sorumlu tuttuğu bütün varlıklarla diyalogunun devam edeceği âyetlerde görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de kıyametin fiilen kopması "sûra üfleme" eylemiyle ifade edilmiştir. On âyette geçen "sûr" ile¹ aynı mânada kullanılan Müddesir Sûresi 8. âyette geçen "nâkûr" kelimeleri yer aldıkları âyetlerin muhtevaları çerçevesinde ele alınınca üflenişin iki defa olacağı anlaşılır. Bunların birincisi yer kürenin bağlı bulunduğu kozmik sistemin değiştirilmesini, ikincisi de bütün ölümlerin diriltiği kabirlerinden hesap meydanına hareket etmesini sağlamak için olacaktır.² Birinci sûrun üfürülüşü ile gerçekleşecek olan ve büyük çoğunlukla "es-sâetu" kelimesiyle ifade edilen kıyamet için kozmik kıyamet; ikinci sûrun üfürülüşü ile gerçekleşecek olan ve yeniden diriliş ve hesabı ifade eden kıyamet için kıyamet/hesap günü belirlemesinin kullanıldığını belirtmek gerekir.³

Allah'ın kıyamet/hesap gününde kullarıyla arasında geçen diyaloglar çeşitli çalışmalara da konu olmuştur.⁴ Bu çalışmalardan biri olan "Kur'an'a Göre Âhîretteki Diyaloglar" isimli yüksek lisans tezinde insanın ölüm esnasıyla başlayarak; diriliş, hesap, ceza ve mükafat safhalarında gerçekleşen diyalogların bulunduğu âyet örnekleri incelenmiştir. Diğer bir çalışma olan "Kur'an'a göre İnkârcıların Haşır Sonrası İtiraf, Pişmanlık ve Yalvarış Dolu Hazin Tavırları" isimli yüksek lisans tezinde de kıyamet gününde muhatabı inkârcılar olan diyalog örnekleri incelenmiştir. "Kur'an-ı Kerim'deki Hitap Şekilleri ve Diyaloglar" yüksek lisans tezinde hitap çeşitleri belirlenerek Kur'an'da geçen diyaloglar incelenmiştir. Dikkatimizi çeken diğer bir çalışma da "Kur'an'da Kıyamet ve Âhîretle İlgili Konuların Hivâr Üslubuyla Takdimi" isimli makaledir. Kur'an-ı Kerim de insana mesajını ulaştırırken kullanılan anlatım tarzlarının çeşitliliği belirtilmiş ve bunlardan biri olan hivâr (diyalog) üslubuna dikkat çekilmiştir. Kıyamette çeşitli gruplar arasında geçen hivâr (diyalog) üslubuna örnekler verilmiştir. Biz makalemizde kıyamet/hesap günü Yüce Allah ve kâfirler arası diyalogları İmâm Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî ve Fahreddin er-Râzi perspektifinde ele alarak âyetleri karşılaştırmalı olarak inceleyeceğiz. Mâtûrîdî tefsir tarihinde kapsamlı ilk dirâyet ağırlıklı tefsirin sahibi olup aynı zamanda ehl-i sünnet geleneğinde mevcut itikadî iki mezhepten birinin imamıdır. Râzi ise yine dirâyet ağırlıklı tefsiriyle kendisinden sonraki tefsirlere kaynak oluşturacak ölçüde kabul görmüş eseri ve ehl-i sünnet geleneğinde mevcut ikinci itikadî mezhep olan Eş'ârîyye kisvesine mensubiyeti ile öne çıkmış büyük alimlerden biridir. Bu iki müellifin âyetlere yaptıkları yorumlar kıyamet gününde gerçekleşen diyalogların hangi çerçevede geçtiğini anlamamıza katkısının yanında Mâtûrîdî ve Eş'ârî bakıştan da izler ortaya koyacaktır.

Makale de iki başlık bulunmaktadır. Birinci başlık kıyametle ilgili konumuzu ilgilendiren kavramlardan oluş-

1 Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire-Beyrut: y.y., 1364/1945), "svr", 416.

2 Bekir Topaloğlu, "Kıyamet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/518; Nurdane Güler, "Kur'an'da Kozmik Kıyamet ile Hesap Gününün İç İçeliği ve Yoruma Etkisi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/3 (Aralık / 2020), 1475-1496.

3 Güler, "Kur'an'da Kozmik Kıyamet ile Hesap Gününün İç İçeliği ve Yoruma Etkisi", 1477.

4 İrfan Şensoy, *"Kur'an'a Göre Âhîretteki Diyaloglar"* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Ömer Küçükceranlar, *"Kur'an'a göre İnkârcıların Haşır Sonrası İtiraf, Pişmanlık ve Yalvarış Dolu Hazin Tavırları"* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Bekir Yıldırım, "Kur'an'da Kıyamet ve Âhîretle İlgili Konuların Hivâr Üslubuyla Takdimi" *Darülhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 2 (Haziran 2022). Kemal ASLAN, *"Kur'an-ı Kerim'deki Hitap Şekilleri ve Diyaloglar"* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

maktadır. İkinci başlıkta Mâturîdî ve Râzi tefsirinin yardımıyla Yüce Allah ve kâfir diyalogları incelenmiştir.

1. Kıyamet

Kur'ân-ı Kerim'in en temel konularından biri kıyamet konusudur. Diğer inanç esasları ve ibadetlerin hakkıyla yerine getirilmesi hususu bu esasa bağlanarak anlatılmıştır. Kıyamet birçok âyette farklı kelimeler ile zikredilmiştir.⁵ Kapsamlı anlam içeriği olan kıyamet kelimesini kavramsal anlamı ve temel anlamlarıyla ele aldık.

1.1 Kıyametin Sözlük ve Terim Anlamı

Kıyamet kelimesi "k-v-m / "ق-و-م"; kökünden isim ve mastar olup "ayağa kalkmak, sabit olmak, oturmanın zıddı"⁶ ayak üzere kalkıp durmak,⁷ yükselmek, dik durmak⁸ anlamlarına gelir. Mastar kalıbında gelen kıyam (قیام) kelimesi birkaç anlamda kullanılabilir. Kendi isteği ile veya baskı ile kıyâm etmek/ayakta durmak, bir eylemi gerçekleştirmek için gerekli şartları yerine getirmek amacıyla harekete geçmek veya bir şeyi yapmaya azmetmek şeklinde kullanımları vardır.⁹ Kıyamet kelimesi ile aynı kökten gelen kayyim ve müstekîm kelimeleri ise 'en doğru' olan demektir.¹⁰ Kelimenin kıyame(t) (قیامة) şeklinde geçtiği âyetlerde kelimenin anlamı kıyametin kopması, kıyamet saatinin gelip çatması anlamındadır.¹¹

Kelimenin terim anlamı ile ilgili değerlendirmeler şu şekildedir: Dünyanın kozmik sisteminin olağan üstü bir şekilde değişmesi ve ölenlerin tekrar diriltilmesiyle başlayıp ebediyen devam edecek olan âlemin başlaması olarak ifade edilebilir.¹² Kozmik değişiklik Kur'ân'da çok hızlı ani olması anlamını içeren es'sâat kelimesiyle ifade edilir.¹³ Kıyamet bazen dünya nizamının bozulması ve dünya hayatının sona ermesi (es-sâat), bazen de ölen varlıkların yeniden dirilti olarak ayağa kalkmaları ve mahşere doğru yönelmeleri anlamlarına gelmektedir. Kıyamet birinci anlamında İsrâfil'in sûra birinci üflemesi ile ikinci anlamında ise ikinci kez üflemesi ile başlayacaktır.¹⁴

Dinî bir kavram olarak kıyamet; Yüce Allah'ın ezelde takdir ettiği zaman gelince, dünyadaki bütün canlıların ölmeleri, sonra bütün ölmüşlerin Allah tarafından diriltilmeleri, mahşer yerinde toplanmaları, hesaba çekilmeleri ve dünyadaki işlerinin karşılıklarının verilmesidir.¹⁵

Kavramın özellikle bilinen anlamı kozmik düzenin bozulmasını içermesi yanında devamında gelen sürecinde kıyamet günü olarak bilinmesi kavramların karıştırılmaması açısından kavramları açıklamamızı mecbur kılmaktadır.

5 Mehmet Paçacı vd. (ed.), *Hayat Rehberi Kur'ân: Konulu Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 5/440-441.

6 Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l- 'Arab*, (Lübnan-Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), "kvm", 12/496.

7 Muhammed b. Yakup el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhit*, nşr. Muhammed Naim el- Argusûsî, (Şam: er-Risale Vakfi Yayınları, 1998), "kvm", 1152.

8 Râğıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Mufredat fi- Ğaribi'l-Kur'ân*, (Kahire: y.y, 1324), "kvm", 416.

9 el-İsfahânî, "kvm", 416.

10 Zeynep Ceran, *Kur'ân-ı Kerimde Âhiret Hayatının Aşamalarını Anlatan Kavramların Tasnif ve Tahlili* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), s. 141.

11 el-İsfahânî, "kvm", 417.

12 Topaloğlu, "kıyamet", 25/518.

13 el-İsfahânî, "sva", 248.

14 Şaban Ali Düzgün (ed.), *Kelam El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 459-460.

15 Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, ed. İsmail Karagöz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), "kıyamet", 378.

1.2 Kozmolojik Kıyamet

Kur'an'da büyük çoğunlukla "es-sâat" ile ifade edilen ve dünya düzenin bozulmasıyla gerçekleşecek olan kıyamet kozmik kıyamet olarak açıklanmıştır. İsrâfil'in sûra birinci üflemesiyle kıyametin birinci merhalesi kozmik kıyamet gerçekleşecektir. Kur'an-ı Kerim de sûra birinci üfleme sonrasında dünyada olacak değişimler Hâkka Sûresinde tasvir edilmiştir. "Sûra bir defa üflendiğinde; Yeryüzü ve dağlar yerlerinden sökülüp birbirine bir defa çarptırılarak darma-dağın edildiğinde; işte o gün olacak olur. Gök yarılr, o gün (bütün) bunların düzeni çökmüştür."¹⁶

Kozmik anlamda bütün düzenin bozularak ansızın gerçekleşecek olan kıyametin ne zaman kopacağı bilinmemektedir. Zamanı bildirilmeyen kozmik kıyamet çok süratle geldiğinden dolayı kıyamete saat (an) diye isim verilmiştir.¹⁷ Nitekim bir âyet-i kerimede Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Kıyamet'in kopması bir göz kırpması gibi veya daha az bir zamandır".¹⁸ Kur'an'da kırk yerde geçen "sâat" kelimesi kıyametin kopuşunun -jeolojik zaman çerçevesinde- yakın olduğu, ansızın geleceği¹⁹ ve alâmetlerinin belirttiği²⁰ ifade edilmektedir.²¹ es-Sâa(t) kelimesinin yanında kıyameti fiziksel açıdan açıklayan isimleri şöyle sıralamak mümkündür: es-Sâa(t), 48 yerde, el-Ğâşiye 2 yerde, el-Hâkka 2 yerde, el-Kâria' 4 yerde, et-Tâmmetü'l- Kübrâ 1 yerde, Zecre 2 yerde, es-Sâhha' 1 yerde, es-Sayha 4 yerde, el-Vâkıa' 1 yerde, er-Râcife(t) 2 yerde, er-Râdife 1 yerde, en- Nebeu'l- Azîm 1 yerde, Hafida' 1 yerde, er-Râfia 1 yerde, Ukbâ 5 yerde, Haşr 2 yerde, Emru'l-Lah 2 yerde olmak üzere toplam 74 yerde geçmektedir.²² Bu isimler Kur'an'da geçen İsrâfil'in sûra birinci üflemesiyle gerçekleşecek kozmik kıyameti anlatan isimlerdir.

1.3 Kıyamet Günü

"Kıyamet" kelimesinin kıyamet/hesap günü anlamındaki yevmü'l-kıyâme/يومالقيامة (kıyamet günü)²³ ibaresi Kur'an'da; "kıyametin kopmasıyla, insanların kabirlerinden ayağa kalkarak âhret yurdunda hesap vermek ve yaptıkları amellerinin karşılığını görmek için toplanacakları gün anlamında yetmiş âyette geçmektedir.²⁴ Yetmiş yerde "yevmü'l-kıyâme" yani "kıyamet günü" şeklinde zikredilmiştir. Kur'an'da yevmü'l-kıyâme tamlaması şeklinde kullanılan bu ifaşa de, "Yüce Allah'ın kullarını hesaba çekmek için dirilteceği günün ismi, "kıyamet günü, mahşer günü" anlamında kullanılmaktadır. Sûra ikinci üflemeyle yeniden bütün insanların yerden çıkartılmaları ile başlayacak olan kıyamet/hesap gününde nelerin olacağı Kur'an'da birçok âyette anlatılmaktadır.²⁵ Kur'an'da kıyamet gününü ifade eden ve en çok kullanılan tamlamalar şunlardır: Yevmu'l-kıyame(يوم القيامة): Kıyamet günü; yevmu'l-ba's(يوم البعث): Diriliş günü; yevmu'd-din(يوم الدين): Din günü yevmu'l-hisab(يوم الحساب): Hesap günü; yevmu'l feth(يوم الفتح):Fetih günü; yevmu't telâk(التلاقيوم): Buluşma günü; yevmu'l-cem'i ve yevmi't-teğabun(يوم الجمع يوم التغابن) Toplanma ve aldanişların ortaya çıktığı gün; yevmu'l hulûd(يوم الخلود): Ebedilik günü; yevmu'l-hurûc(يوم الخروج): Çıkış günü; yevmu'l-hasret(الحسرة) Hasret günü; yevmu't tenâd(يوم التناد):Darlıktan birbirine seslenme günü; yevmu'l-âzife(يوم الازفة): Yaklaşan gün, et-Tâmme(الطامة): Baskın günü; el Hâkka(الحاقة): Hakkın ortaya çıkacağı gün; el-Ğaşiye(الغاشية):İnsanı örten felaket

16 el-Hâkka 69/13-16.

17 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, çev. Mehmet Erdoğan, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 5/62.

18 en-Nahl 16/77.

19 Abdülbâkî, "es-sa'a", 370.

20 Muhammed 47/18.

21 Topaloğlu, "Kıyamet", 25/518.

22 Sinan Arslan, *Kur'an'da Kıyametin Kopma Anının Tasviri -Tekvîr Sûresi Örneği* (Eskişehir: Osman-gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 14.

23 el-Kıyâmet 75/1.

24 Abdülbâkî, "kvm", 581.

25 Şakir Kocabaş, "Kur'an ve Hadislerde Kıyamet", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, 6/11 (Aralık 2001),146.

günü; el-Vakıa(الواقعة): Olay günüdür.²⁶

1.4 Kıyamet Günü İnanç Yönünden Kâfirler (İnkârcılar)

Sözlükte "k-f-r" (كفر) ve türevleri şeklinde gelen kâfir kelimesi; bir şeyi örtmek, gizlemek, inkâr etmek, tasdik etmemek, gibi çeşitli anlamlara gelir.²⁷ Gecenin ve çiftçinin de kâfir (كافر) diye nitelendirilmesi de gecenin varlıkları çiftçinin de tohumu örtme/gizleme özelliğindedir.²⁸ Kâfir kelimesi aynı zaman da imanın zıddı inançsızlık, şükürün zıddı nankörlük²⁹ anlamlarında da kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de küfür kavramı kök halinde kırk bir yerde geçmekte, bunun yanında çok sayıda âyette aynı kökten türemiş fiil ve isimler bulunmaktadır.³⁰ Küfran (كفران) daha çok nimeti inkâr etmek nankörlük yapmakta kullanılırken, küfür (كفر) ise din konusunda kullanılır. Kefûr (كفور) formuna gelince, her ikisi için de kullanılır. Mutlak anlamda kullanılan kâfir (كافر) kavramı ise Allah'ın birliğini, peygamberi veya şeriâtini inkâr eden veya üçünden birini inkâr eden anlamını ifade eder; küfrün en büyüğü de budur.³¹

Kâfiri en temel anlamıyla özetlersek Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiği kesin olarak bilinen vahiyleri ve bunlardan zorunlu olarak çıkan dinî hükümleri inkâr etmek veya bu hükümleri inkâr niteliği taşıyan söz ve ifadeleri sarfetmektir.³²

2.Kıyamet Günü Allah ve Kâfirler Arası Diyaloglar

Kıyamet/hesap gününde Allah ve bütün kulları; insanlar, müminler, inkârcılar ve peygamberler arasında konuşmalar geçmektedir. Bu konuşmalar kimi zaman Allah'ın hitabına muhatap olarak cevap verilen diyaloglar, kimi zamanda konuşmanın tek taraflı gerçekleştiği monologlar şeklinde görülmektedir. Bazen de Allah kulların konuşmalarını, duygu düşüncelerini, bizlere kendi hitabıyla bildirmektedir. Kıyamet/hesap gününde Allah ve kulları arasındaki diyaloglar Kur'ân'ın neredeyse tamamına yayılmış önemli bir yere sahiptir. Yüce Allah ve kâfirler arasında geçen diyaloglarda öne çıkan hususlar şöyledir: Kâfirlerin dini yalanlamaları, âhireti inkârları, peygamberlerin tevhide davetlerine verdikleri tepkileri kısacası sergiledikleri bütün tavırları kıyamet/hesap gününde kendilerine hatırlatılmaktadır. Bu hatırlatma yaptıklarını bazen soru sorarak kendilerine onaylatma şeklinde olduğu gibi bazen de yaptıklarından sonra azabı tatma zamanlarının geldiği yüzlerine vurarak Allah'ın gazabını ifade eden örnekler üzerinden gerçekleşmektedir. Örneğin "tadın azabı"³³ hitabının geçtiği âyet örneklerinde âhireti inkâr ettikleri karşımıza çıkmaktadır.

2.1 Kıyamet Günü Allah'ın Kâfirlere Tavrı

Yüce Allah kıyamet gününde kâfirlerin inkâr ettikleri hususları kendilerine sormaktadır. Yüce Allah'ın sorduğu sorulara karşılık kâfirler inkârlarını itiraf ederek yalanladıkları her şeyin gerçek olduğunu tasdiklemişlerdir. Kâfirlerin bu tutumlarına karşılık Yüce Allah azabı hak ettiklerini bildirmektedir.

2.1.1. Kıyamet Gününün Gerçekliğinin Tasdiki

En'âm sûresinin 30. âyetinde şöyle buyrulur: "Rablerinin huzuruna getirilirken sen onları bir görsen! Allah "Bu (ye-

26 Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, çev. Sıtkı Güllü (İstanbul: Huzur Yayınları, 1998), 4/1040-1041.

27 İbn Manzûr, "kfr", 5/144; Abdülbâkî, "kfr", 605.

28 el-İsfehanî, "kfr", 434.

29 İbn Manzûr, "kfr", 5/144.

30 Abdülbâkî, "kfr", 605.

31 el-İsfehanî, "kfr", 434.

32 Mustafa Sinanoğlu, "Küfür" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/536.

33 el-En'âm 6/30; el-Ahkâf 46/34.

niden dirilme haberi) hak değil miymiş?" diyecek. Onlar da "Evet rabbimize ant olsun ki öyleymiş" diyecekler. Allah da "inkâr ettiğinizden dolayı tadın azabı!" diyecek.³⁴ Yüce Allah, diyaloga inkârcıların kıyamet gününde huzura çıktıklarındaki hallerinin nasıl olacağına dikkat çekerek soruyu asıl muhataba yani inkârcıya yöneliyor. Kâfirlerin ne durumda olduklarını göstermek için Yüce Allah "Rablerinin huzuruna getirilirken sen onları bir görsen!" diyecektir. Âyetin öncesinde gelen "Derler ki: Hayat ancak dünya hayatımızdır. Artık biz bir daha diriltilecek de değiliz"³⁵ âyetinde açıkça "haşri, neşri, öldükten sonra dirilmeyi, kıyameti inkâr edenlere" bir sonraki âyette "Bu hak değil miymiş?" sözüyle de onların bu inkârları ikrara dönüşecektir. "Yüce Allah inkâr ettiklerini ikrar ettirerek cezayı müşahede ettirmektedir."³⁶ Bu sözle "Yüce Allah ölümden sonra dirilmeyi veya iman etmedikleri ve yalanladıkları takdirde başlarına gelecek olan tehdit edildikleri azabı kastetmiş olması da muhtemeldir."³⁷ Yeniden dirilmenin gerçek olup olmadığı sorusuna inkârcı doğruluğu tasdik edici bir diyalogla cevap veriyor.

2.1.2.Uyarıcı Gönderildiğinin Tasdiki

"İnkâr edenler ateşe getirilince, "Bu gerçek değil miymiş?" denilecek, "Rabbimiz hakkı için öyle" diyecekler, Allah da "İnkâr etmiş olmanız sebebiyle azabı çekin!"³⁸ diye buyurmaktadır. Kâfirlerin dünyada iken inkâr ettiklerini itiraf etmeleri için Yüce Allah o gün kendilerine bunları soracaktır. Çünkü onlar dünyada iken peygamberleri ve âyetleri inkâr ediyorlar, ölümden sonra dirilmeye ve Allah'ın azabına da inanmıyorlardı. Bunun üzerine kendilerine, "dünyada iken inkâr etmiş olmanız sebebiyle şimdi çekin bu azabı!"³⁹ hitabı yöneltilerek gerçek yüzlerine vurulmuştur. Aynı zamanda Yüce Allah'ın soru sorarak inkârcılara yönelttiği "Bu, gerçek değil miymiş?" hitabı "Onlara, "Bu gerçek miymiş?" denilecek" takdirindedir." Bundan maksat, onlarla alay etmek ve onların, "Allah'ın vaat ve tehditleriyle istihza etmelerine ve biz azap görmeyeceğiz" demelerine karşılık bir azarlamadır.⁴⁰

Râzi; inkârcıların dünyada iken haşri, neşri, kıyameti inkâr ettiklerini sıralamıştır. Mâtürîdî ise inkârcıların dünyadayken yeniden dirilme, kıyameti inkârlarının yanında dinin bütün hükümlerini inkâr etmelerini de eklemiştir. Gerçeklerle karşılaşan inkârcılara yaptıkları itiraf ettirilerek Allah'ın yapacağı muamele kendilerine tekrar bildirilmiştir. Yapılan değerlendirmelerden yola çıkarak Yüce Allah'ın kıyamet/hesap gününü inkâr eden inkârcılara o gündeki tavırını kısaca şöyle özetleyebiliriz; dünyadayken yaptıklarını hatırlamalarını sağlayarak her fırsatta inkâr ettikleri günün ve karşılaştıkları azabın gerçekliğini kendilerine itiraf ettirilmiştir. Sonrasında da bu yaptıklarının bir yaptırımı olan azap karşılığını hakkettikleri Yüce Allah tarafından kendilerine bildirilmektedir.

2.2 Kıyamet Gününde Azapla Karşılaşan Kâfirlerin Tavrı

Kıyamet gününde azapla karşılaşan kâfirin bundan kaçışı olmayacaktır. Buna rağmen o günde kurtulurum ümidiyle Yüce Allah'tan çeşitli istekleri olacaktır. Öncelikle hatasını kabul edip suçunu itiraf etmektedir. Kurtuluş ümidiyle kendisi için yeniden süre verilmesini istemektedir. Hataya düşme sebebini "hidayetten yoksunduk" gibi sözleriyle dile getirmiştir. Kâfirin ortaya koyduğu bu tavrı âyetlerde bildirilmektedir:

2.2.1 Kâfirlerin Şaşkın ve Çaresizlikleri.

Kıyamette inkârcıların yüzleştikleri hususlardan bir diğeri de Allah'tan başka ilah edinmeleri olduğu gerçeğini inkâr

34 el-En'âm 6/30.

35 el-En'âm 6/29.

36 Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, çev. Suat Yıldırım, vd., ed. Ahmet Hikmet Ünalnmiş (İstanbul: Huzur Yayınevi,2002), 20/56.

37 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/62.

38 el-Ahkâf 46/34.

39 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/408.

40 Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 9/388.

etmeleridir. “Sonra onlara, “Vaktiyle Allah’ın dışında ilâhî nitelikler yüklediğiniz şeyler şimdi nerede?” denir. “Bizi bırakıp kayboldular. Meğer vaktiyle gerçek bir varlığa tapmıyormuşuz” derler. İşte Allah inkârcıları böyle şaşkın ve çaresiz bırakır.”⁴¹ Yüce Allah inkârcılara dünyada ilahi nitelik yükleyerek taptıklarınızın zamanı geldi, çağırın anlamında meydan okuyarak soruyor. “Vaktiyle Allah’ın dışında ilâhî nitelikler yüklediğiniz şeyler şimdi nerede?” “Onlar kayboldular veya onları göremiyor onlardan medet umamıyoruz.” “Meğer vaktiyle gerçek bir varlığa tapmıyormuşuz” derler. Bu ifade “biz zaten öncesinde de asla onlara tapmadık demeleri de bir şeyi deneyip ondan fayda görmeyince meğer o hiçbir şey değilmiş demeleri gibidir.” Bu tıpkı “onların âhirette yalan söyleyip, Allah’tan başkasına ibadet edişlerini inkâr etmeleri” manasındadır.⁴² Mâtürîdî bu sözle ilgili iki yorum yapmıştır. Birinci görüşe göre kâfirler taptıklarını inkâr ve ret yoluna gideceklerdir.⁴³ En’am sûresinde ve pek çok âyette olduğu gibi inkâr yolunu seçeceklerdir.⁴⁴ Diğer yoruma göre taptıklarını inkâr ret için değil, putlara tapmanın o gün onlara hiç fayda vermeyeceğini, başlarına gelen bir felaketten kendilerini kurtaramayacağını anladıkları için bu sözü söylemeleridir.⁴⁵ Âyetin devamında gelen kâfirlerin şaşkın ve çaresizliklerinin sebebini Râzi müşrik olmalarına,⁴⁶ Mâtürîdî ise isteyerek küfrü tercih edeceğini bildiği kişileri işte böyle şaşkın ve çaresiz bırakılmalarına bağlar.⁴⁷

2.2.2 Kâfirlerin Suçlarını İtirafı

“Ve onlar orada, “Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, iyi işler yapalım” diye feryat ederler.⁴⁸ “Yapmış olduğumuzdan bambaşka” sözleri, amellerin bozukluğunun kendileri tarafından anlaşıldığına, suçlarını itiraf ettiklerine işarettir. Râzi âyetteki feryat ifadesine kâfirin cehennemdeki bağıriş- çağırışları da söz niteliğindedir.⁴⁹ Mâtürîdî bu ifadeye yapılan yorumları şöyle sıralar: “Bu söze bazıları feryat anlamına gelen “yastarihûne” kelimesine cehennemde feryat-figan etmeleri, bazıları imdat istemeleri, bazıları da çığlık atmaları anlamını vermişlerdir.” Çığlıktan kasıt ise âyetteki Allah’a yalvarışlarıdır.⁵⁰ Bu feryatla aslında şöyle demektedirler: “Lütfunla müminlerin mü-kafatlarını artırdığın gibi biz de azabın hafifletilmesine muhtacız, sen bizim için sana yakışanı yap bizim müstahakkımız olan karşılığı yapma.”⁵¹

2.2.3 Kâfirlerin Yeniden Süre İsteği

Yardım talepleri reddedilen kâfirlerin yeniden süre isteklerine karşı Yüce Allah şöyle karşılık vermektedir: “Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi?⁵² “Yani dünyada size, öğüt almak isteyenine alabileceği kadar bir ömür vermedik mi? Öğüt alanın aldığı gibi siz de öğüt alsaydınız ya! Onları yaşattığımız kadar sizi de yaşattık! Size peygamber gelmişti, bu durumdan sizi uyardı, kendi şahsınızda bile ahvâlin değiştiğini, halden hale girdiğinizi, küçüklükten büyüklüğe, gençlikten ihtiyarlığa, sonra da erzel-i ömre uğradığınızı bizzat görüp yaşıyordunuz; cennetliklerin öğüt aldığı gibi siz de öğüt alsaydınız ya!”⁵³ “Biz size, tefekkürde bulunabileceğiniz, içinde iman

41 el-Mü’min 40/ 73-74.

42 Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 19/332.

43 Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 13/96.

44 el-En’am 6/23. (“Rabbimiz Allah’a andolsun ki biz (ona) ortak koşanlar değildik”)

45 Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 13/96.

46 Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 19/331.

47 Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 13/97.

48 Fâtır 35/37.

49 Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 18/417

50 Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 12/60.

51 Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 18/417.

52 Fâtır 35/37.

53 Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 12/57.

edebileceğiniz ve amellere yönelebileceğiniz kadar bir ömür vermiştik (neredeydiniz?).⁵⁴ Bu cevapla Yüce Allah inkârcılara zaman verdiği gibi bu zamanın da aleyhlerine işlediğini, bundan öğüt almaları gerektiğini hatırlatmaktadır. İnkârcıların inkârları sebebiyle Allah'ın öfkesinin vurgulandığı şu âyetlerde yine kâfirlerin Allah'a yalvarışları ve kendileri için çıkış yolu istedikleri görülmektedir. "İnkâra sapanlara (âhirette) şöyle seslenilecek: "Siz inanmaya çağırıldığınızda inkâr ederken Allah'ın size öfkesi şimdi sizin kendinize öfkenizden elbette daha şiddetlidir. Ey Rabbimiz!" diyecekler, "Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Şimdi günahımızı itiraf etmiş bulunuyoruz, bir çıkış yolu yok mu?"⁵⁵ Yüce Allah kâfirlere dünyadaki inkârcı tutumları esnasında duyduğu gazabın ne denli büyük olduğunu söylemektedir. Hatta bu öfke günahını itiraf edip pişman olan, kendisi için çıkış yolu olur mu diye yalvaran inkârcının kendi benliklerine duyduğu öfkeden daha büyük olduğu görülmektedir. Mâtürîdî buradaki öfkeyi şöyle izah etmiştir: Allah'a isyan ettiğiniz ve kötülükleri yaptığınız sırada Cenâb-ı Hak'ın size duyduğu öfke (gazap), sizin azabı gördüğünüz ve cehenneme girdiğinizde kendinize duyduğunuz öfkenizden daha büyük ve şiddetlidir. Çünkü kötülükleri ve günahları işlediğinizde Allah'ın size duyduğu öfkesini üzerinize indirdiğini görmüş olsaydınız, sizi işlediğiniz bu günahlardan ve kötülüklerden alıkoyardı. Siz de Allah'ın davet etmiş olduğu tevhide ve O'na imana koşardınız.⁵⁶ Râzi, kâfirler kıyameti, cenneti ve cehennemi gördüklerinde, dünyada bunları ısrarla yalanladıkları için kendilerine veya tabiiilerine kızacaklardır. Bunun mutlaka âhirette olacağını vurgulamıştır.⁵⁷ Allah'ın öfkesi ile ilgili ise iki izah yapmıştır. Birincisi âhirette Allah'ın öfkesi sizin kendinize olan öfkenizden daha şiddetlidir, ikincisi inkârınızdan dolayı dünyada Allah'ın size olan gazabı şu an da kendinize olan öfkenizden daha büyük olacaktır şeklindedir.⁵⁸ "Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin." Burada geçen iki ölümden biri, dünyadaki eceli sona erdiği sıradaki ölümdür. Sonra Allah onları kabirde diriltecek, sonra tekrar öldürecek, sonra da kıyamet günü tekrar diriltecektir. İşte iki ölüm ve iki dirilmeden maksat budur.⁵⁹ Râzi sâlih amel işleme ümidiyle yukarıdaki ifadeyle yeni hayat dileyen inkârcıların sözleriyle ilgili ileri sürülen çeşitli fikirlere tefsirinde yer vermiştir. İki ölüm ve hayatla ilgili kendi kanaatini şu şekilde belirtmektedir.⁶⁰ Alimlerin "bu âyet kabir hayatının varlığına delil içindir" sözünü de aktararak âyette kâfirler iki defa öldürüldüklerini kabul ettiklerini göstermişlerdir. İki ölümden biri dünyada görülen ölümdür. Yeniden bir ölümün gerçekleşmesi için yeni bir hayatın olması gerekir. İşte bu hayatta kabir hayatıdır. Bu âyette kabir hayatına delalet eder.⁶¹ Kabir hayatı ispat edildiğinde de hayatın dört aşaması tahakkuk eder. Şöyle ki "Sayıca binleri buldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Bunun üzerine Allah onlara "ölün!" dedi. Sonra kendilerine hayat verdi"⁶² âyetini delil getirerek ikisi dünyada gerçekleşen hayat, ölüm, diğeri kabir hayatı ve kıyamettir şeklinde hayatın nevileri söz konusu olur.⁶³ "Günahlarımızı bilip itiraf ettik." demeleri onlar öldürüldükten sonra dirilmenin de iki kez olduğunu görüp müşahede edince, artık onlar için, öldükten sonra dirilmeyi ikrar etme hususunda herhangi bir özürleri kalmamıştır, işte bu sebeple de hiç şüphesiz, bu kabul ediş, o diriltme ve o öldürmenin neticesi gibi kabul edilmiştir.⁶⁴ "Çıkış yolu var mı" ifadesi "hızlı ya da yavaş olsun, herhangi bir çıkma türüne bir yol ve imkân var mıdır, yoksa, ümitsizlik mi vardır? Bu, ümitsizliğe düşmüş ve ümidini kesmiş olan kimseler tarafından söylenecek olan bir sözdür. Bunun açık cevabı, "hayır" veya "evet" denilmesiydi. Ancak Cenâb-ı Hak çıkmalarının imkânsız olduğuna delâlet eden bir söz getirerek, "Artık hüküm yüce ve büyük Allah'a aittir" (Mü'min 12) "Çünkü O, size, ebedî olan o azapla

54 Râzi, *Mefâtihu'l Gayb*, 18/418.

55 el-Mü'min 40/ 10-11.

56 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/28.

57 Râzi, *Mefâtihu'l Gayb*, 19/258.

58 Râzi, *Mefâtihu'l Gayb*, 19/258.

59 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/29.

60 Râzi, *Mefâtihu'l Gayb*, 19/259.

61 Râzi, *Mefâtihu'l Gayb*, 19/262.

62 el-Bakara 2/243.

63 Râzi, *Mefâtihu'l Gayb*, 19/262.

64 Râzi, *Mefâtihu'l Gayb*, 19/262.

hükmetmiştir.”⁶⁵

2.2.4 Kâfirlerin Kendilerine Hidâyet Nasip Edilmediği İddiası

Kâfirlerin konuşmalarından bir diğeri şöyledir: “Yahut “Eğer Allah bana hidâyet nasip etseydi günahtan sakınanlardan olurum” diyerek; ya da azabı gördüğünde, “Keşke bana bir fırsat daha tanınsa da iyilerden biri olsam!” diyerek hayıflanmasın.”⁶⁶ Azapla karşılaşan inkârcı kendisi için yeni bir fırsat verilmesi isteğine karşı bunun asla mümkün olmayacağı bildirilmiştir. Çünkü vaktiyle âyetleri yalanlayarak inkârcılardan olmuşlardı. Kâfir, bu âyette kendisiyle ilgili üç husus ortaya koymuştur. İtaatteki kusuruna hayıflanması, hidâyeti kaybettiğini ileri sürmesi, tekrar döndürülme temennisinde bulunma isteği.⁶⁷ Kâfirlerin reisleri de tâbilerine şöyle derler:⁶⁸ “Eğer Allah bizi doğru yola muvaffak kılsaydı ve bize doğru yolu lütfetseydi, biz de sizi o yola çağırırdık. Fakat bizim kendi irademizle dalâleti ve azgınlığı tercih edeceğimizi, doğru yola yanaşmayacağımızı ve onu hafife alacağımızı bildiği için bizi saptırdı, bizi yalnız bıraktı ve muvaffak kılmadı.”⁶⁹ Yüce Allah hidâyeti bulamama mazeretlerini öne süren kâfirlerin özrünü bâtil ve geçersiz bulmuş, “hidâyet mevcuttu, mazeret ve engelde yoktu” cevabını âyetin devamında şu sözleriyle bildirmiştir:⁷⁰ “(Allah şöyle diyecek:) Hayır! Vaktiyle âyetlerim sana gelmişti ama sen onların asılsız olduğunu söylemiştin, büyüklük taslayıp inkârcılar arasında yer almıştın.”⁷¹ Yani “ben sana hidâyetle azgınlığı, hak ile bâtili, hayır ile şerri ve doğru ile yalanı açıklamıştım, ayrıca sana azgınlığı bırakıp doğru yola gelme, bâtili bırakıp hakkı kabul etme, yalanı bırakıp doğruya uyma iradesini ve gücünü de vermiştim. Fakat bütün bunları terk ettiniz, göz ardı ettiniz, önemsemediniz ve zıtlarını tercih ettiniz. Bunlara sahip olamamanız Allah’tan gelen bir sonuç değil, sizin tasarrufunuzdur” demiştir.⁷² Râzi bu âyetle ilgili âlimlerin uzun görüşlerine yer vererek kâfirlerin mesnetsiz iddialarının asılsız olduğunu belirtmiştir. Yüce Allah inkârcıları kınayıcı bir üslûpla onların yalancı, büyüklük taslayan, kibirli, inkârcı özelliklerini ortaya koyarak âyette cevap vermiştir.⁷³ Böylece kâfirlerin sözlerinde samimi olmadıkları görülmektedir. Bu sebeple hidâyeti bulamama bahanesine sığınmaları geçersizdir.

Müfessirler Allah-kâfirler arasında geçen kıyamet günündeki diyaloglarda kâfirlerin azapla karşılaştıktan sonraki çığlıkları da söz niteliğinde değerlendirilmiş suçlarını itiraf ederek kurtuluş dilemişlerdir. Kurtulamayacaklarını anlayan kâfirler öncesinde inkâr edegeldikleri hayatımız bundan ibarettir sözlerinin aksine yeniden öldürülüp diriltilmeyi, yeniden bir süre verilmesini ve çıkış yolu taleplerini dile getirmişlerdir. Hidâyetin verilmediği iddialarını ortaya koydukları tavırlarıyla ilgili şu hususlara dikkat çekmişlerdir. Kendilerinin hidâyetten uzak olduğunu öne süren kâfirlerin iddiaları iki müfessirin de açıkladığı örneklerle gerçeği yansıtmadığı ortadadır. Allah onların bu konudaki mesnetsiz iddialarına yine âyetlerde cevap vermiştir. Bütün bu öne sürdükleri mazeretlerinde ve isteklerinde samimi olmadığını yalancı olduklarını Allah farklı âyetlerde de bildirmiştir. Yeniden öldürülüp diriltilmeyi Mâtürîdî ve Râzi kabir hayatına delil olarak işaret etmektedirler. Râzi aynı zamanda kabir hayatıyla hayatın çeşitli nevelerinin olduğuna dikkat çekmiştir. Diğer hususlarda ki görüşleri aynı doğrultudadır.

65 Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 19/263.

66 ez-Zümer 39/ 57-58.

67 Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 19/209.

68 İbrâhim, 4/21; “İnsanların hepsi Allah’ın huzuruna çıkacak ve güçsüzler büyüklük taslayanlara diyecek ki: “Şüphesiz bizler size uymuştuk, şimdi siz az bir şey olsun Allah’ın azabından bizi koruyabilecek misiniz?” Onlar da, “Eğer Allah bizi doğru yola erdirtseydi biz de sizi doğru yola erdirtirdik. Şimdi sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir. Artık bizim için hiçbir kurtuluş yoktur” derler.”

69 Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 12/381-382.

70 Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 19/209.

71 ez-Zümer 39/59.

72 Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 12/383.

73 Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 19/211.

2.3 Allah'ın Kâfir Tanımı ve Kâfirin Kıyamet Algısı

Kâfirler dünyada yaptıkları putların güçlerine güç kattıklarına eminlerdi. Kıyamet gününde bunun boş bir kuruntudan ibaret olduğunu anlamaları kâfirler için hayal kırıklığı olacaktır. Bu durumu Yüce Allah Kur'an'da bildirmiştir:

2.3.1 Kâfirin Kıyamet Hakkındaki Zannı

İnkârcıların yaptıkları tek tek kendilerine sayılarak hak ettikleri sonun geldiği âyette açıkça ortaya koyulmuştur.

وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا أَفَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ

“Hakkı inkâr edenlere gelince şöyle denilecek:” “Âyetlerim size okunmuyor muydu? Ama siz kibre kapıldınız ve günaha batmış bir topluluk oldunuz.”⁷⁴ Buradaki “kibir” Allah'ın âyetlerini inkâr edip reddettikleri ve onların gereğini yerine getirmediği zaman sanki o âyetlere karşı büyülenmiş olmakla, “mücrim” kelimesi de günaha batmış olmakla açıklanmıştır.⁷⁵

وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُحْسِنِينَ*

“Allah'ın vaadi gerçektir, kıyamet konusunda da bir kuşkuya yer yoktur” denildikçe, “Kıyamet nedir bilmiyoruz, biz bu konuda tahminde bulunmanın ötesinde bir şey yapamayız, kesin bir bilgiye sahip değiliz” dediniz.⁷⁶ Kıyametle ilgili insanların tavrı iki şekildedir. Kıyamete kesin inanmakla birlikte onun için hazırlık yapmakta kuşku içinde olanlar, bir diğeri ise kıyametten şüphe eden vukuunu inkâr ederek olmayacağını kesin bilgi ile bilen biri gibi onu reddedenlerdir. Bir şeyin kesin bilgisini edinmek açık delilleriyle bilmektir. Fakat bu delillere bazen az da olsa şüphe tereddüt girebilir bu sebeple âyette “zan” kelimesi kullanılmıştır.⁷⁷ Mâtürîdî “zan” kelimesine dikkat çekerek şöyle bir ayrıma gitmiştir. “Onlar kesinlikle Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilen kimselerdir.”⁷⁸ Bu âyette de zan ifadesi müminler için kullanılmıştır. Buradaki zan ise “îkan” (inanmak) anlamındadır bilinen anlamıyla zan değildir. Kâfirler için kullanılan zan ise bilinen anlamında şüphe duyulan tereddüt edilen manasında kullanılır. Dolayısıyla mümin ve kâfir için zan ifadesi aynı manada kullanılmaz.⁷⁹ Râzî'nin bu âyetle ilgili yorumu şöyledir: Kıyamet konusunda kâfirler iki grupturlar: Birinci gruptakiler kıyametin olmayacağını kesin savunanlardır ki Allah bir önceki âyette beyan etmiştir.⁸⁰ İkinci gruptakiler kıyamet, peygamberler, yeniden diriliş hakkındaki bütün delillere rağmen bu konuda şüphe içinde (fikri olmayan) sadece zan sahibi olduklarını söyleyenlerdir. Bu âyette anlatılanlar da bunlardır.⁸¹ Bu konuda sadece zan üzere olduklarını söyleyenlerin alaycı tavır içinde olduklarına delil ise bir sonraki âyette bildirilmiştir. “(İlâhî vaad gerçekleşince) yaptıklarının ne kadar kötü şeyler olduğunu açıkça gördüler, alaya aldıkları gerçek onları kuşatıverdi.”⁸² İkinci grupta olanlar yani sadece zan üzere olduklarını söyleyenler birincilerden daha şerlidir çünkü birinciler sadece inkâr ediyorlar bunlar ise inkârlarının yanında bir de alay ediyorlardı.⁸³ “Kendilerine şöyle denildi: “Siz bugünle yüz yüze geleceğinizi nasıl unuttunuzsa bugün de biz sizi unutuyoruz. Meskeniniz ateştir, size yardım edecek kimseler de yoktur.”⁸⁴ Yani siz bugün için gerekli olan işleri yapmayı ve bugünü düşünmeyi

74 el-Câsiye 45/31.

75 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/368.

76 el-Câsiye 45/32.

77 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/368.

78 el-Bakara 2/46.

79 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/369.

80 el-Câsiye 45/24; “Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur”.

81 Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 19/624.

82 el-Câsiye 45/33.

83 Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 19/624.

84 el-Câsiye 45/ 34.

terk ettiğiniz gibi, biz de bugün sizi cehennemde ve azabın içinde terk edeceğiz. Âyet temsilî bir anlam içermektedir. Başka bir deyişle siz bugünü nasıl unutulmuş bir olay gibi görmüş, o güne nasıl hiç aldırılmamış ve o gün için hazırlık yapmamışsanız, biz de bugün size unutulmuş bir insan gibi muamele edeceğiz, halinize hiç aldırış edilmeyecek, yüzünüze bakılmayacak ve hiç önemsenmeyeceksiniz.⁸⁵ Bu âyetle ilgili iki müfessirde aynı doğrultuda izah yapımları sebebiyle bir yorumu vermeyi yeterli gördük. Âyetin devamında Allah kâfirlere hitap ederek sonucun net bir şekilde emredildiği görülmektedir.

2.3.2 Allah'ın Kâfir Tanımı

Yüce Allah'ın kâfirin özelliklerini belirttiikten sonra cehenneme atılmasını emrettiği konuşması şu şekildedir:

* أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ

“(Ve şu emir gelir:) “Atın cehenneme her inatçı kâfiri! İyiliği engelleyen, hak tanımayan, insanları şüpheyeye düşüren, Allah'ın yanına başka bir tanrı daha koyan kimseyi, atın onu dayanılmaz azaba!”⁸⁶ Müfessirler bu âyette belli kelimeler üzerinde durarak kâfiri tanımlamışlar. Âyetin metninden de faydalanarak ulaştığımız müfessirlerin yorumları şöyledir: “Kâfir” sözüyle Allah'ın nimetlerine nankörlük yapan veya Allah'ın birliğini inkâr eden başkasına tanrı diyen her insan kastedilmiştir. “İnatçı” kelimesine de kendi nefesine karşı âdil davranmayan manası verildiği gibi gerçek ortaya çıktıktan sonra da büyüklenen ve ısrar eden kimse manası da verilmiştir. “Hayır” kelimesi başkasının tevhidi ve hakkı kabul etmesini engelleyen veya malından ve canından vermesi gereken elindeki hakları vermeyen anlamında iki manadadır.⁸⁷ Râzi, Allah'ın âyette kâfiri tanımladığı bütün kelimeleri ayrıntılı ele alarak hangi anlamları içerdiğini açıklamıştır. “Buna göre, كَفَّارٍ عَنِيدٍ ifadesi, kâfirin Allah'a karşı tutumunu ifade eder. Yani kâfir Allah'ı inkâr ettiği gibi âyetleri de inkâr eder aynı zamanda engelleyen ve bunları yaparken de ısrar edendir. مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ bu ifade ise kâfirin Peygambere karşı tutumunu ifade eder. Yani insanların peygambere tâbî olmasını ve peygamberin yanında olanlara yardım edilmesini engeller. “مُرِيبٍ” (Murîb) kelimesi ise, onun âhîret konusu hususunda ki durumuna işaret eder. Çünkü o, bu hususta şek ve şüphe içindedir. Kıyametin kopacağına hiç ihtimal vermez. Bütün bunlar kâfirin nankör, ısrarcı (inatçı), engelleyici, şüpheli özelliklerini gösterir.”⁸⁸ “Hak tanımayan ve insanları şüpheyeye düşüreni” âyetin metninde geçen “مُعْتَدٍ” “mu'tedin” (lafzı) Allah'ın sınırlarını aşan, “مُرِيبٍ” “murîb” (lafzı) şüpheli ve fesat manasına gelir, dolayısıyla içinde şüphe ve fesat bulunanı ifade eder. “Şu hâlde her keffâr, işte bütün bu sıfatlarla mevsuftur.”⁸⁹ “Atın onu dayanılmaz azaba” ifadesinde Yüce Allah, cehennem ateşini şiddetli ve dayanılmaz olmakla nitelemektedir. Çünkü her azabın zaman zaman kesilmesi ve bir rahatlama getirmesi ümit edilir, fakat cehennem azabının kesilme ihtimali yoktur.⁹⁰ Yukarıda da açıkladığımız gibi Râzi'nin “keffâr ve anîd” olarak belirttiklerini cehenneme attıktan sonra, bundan daha şiddetli bir azabın içine atınız demektir.⁹¹

Hesap gününde kendini savunan kâfirlerin diyaloglarını ele aldığımız bu başlık altındaki âyetler, çok derinlikleri olan müfessirlerin de detaylıca üzerinde durdukları âyetlerdir. Hesap günündeki şaşkınlıklarını Râzi, müşrik; Mâtürîdî, inkârcı özellikleriyle açıklamıştır. Mâtürîdî “zan” kelimesiyle ilgili müminler ve kâfirler için farklı manalara geldiği üzerinde durmuştur. Kıyamet günüyle ilgili “zan” ifadesinin kâfirler için bütün delillere rağmen bilinen manasıyla bu konuda tereddüt, şüphe içinde oldukları manasına geldiğini belirtmiştir. Râzi kıyamet hakkında bütün delillere rağmen alaycı bir tavırla sadece zan sahibi olduklarını söyleyenlerin açıkça inkâr edenlere göre daha şerli

85 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 13/370.

86 Kâf 50/24-26

87 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/126.

88 Râzi, *Mefâtîhu'l Gayb*, 20/285-286.

89 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/126.

90 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/126.

91 Râzi, *Mefâtîhu'l Gayb*, 20/286.

olduklarını ifade etmiştir. Müfessirler Yüce Allah'ın kâfirin özelliklerini bildirdiği Kâf sûresi 24-26. âyetler üzerinde özellikle durmuşlardır. Kâfiri tanımlamaları aynı doğrultudadır.

Buraya kadar ele aldığımız bütün âyetler kıyamet gününde, Yüce Allah ile kâfirler arasında karşılıklı soru cevapla ilerleyen diyaloglardır. Bu âyetlerde Allah'ın inkârcılara sorusu üzerine hemen ardından kâfirlerin verdikleri cevaplar şeklinde diyaloglar geçmektedir. Bazen inkârcıların direkt Allah'tan talepleri ve Allah'ın cevabı, bazen de Allah'ın inkârcıların içinde buldukları vaziyetlerin kendi sözleriyle dile getirildiği görülmektedir. Bu diyalogların genel çerçevesi şöyledir: Kâfirler inkârlarını tasdik etmişler, onlara yeniden fırsat isteklerinin mümkün olmayacağı, uyarıcıya rağmen inkârlarında ısrar edenlere hak ettikleri karşılığın verileceği ve bunun da asla değişmeyeceği bildirilmiştir. Ayrıca kâfirin özelliklerinin belirtildiği bu âyetlerde; inkârcıların pişmanlıkları, kıyamette şakin ve çaresizlik içinde kalacakları bildirilmiştir.

2.4 Kıyamet Gününde Kâfirlerin İtirafı

Kıyamet gününde, kâfirlerin kendi durumlarından bahsettikleri konuşmaları âyetlerde bildirilmiştir. Kâfirler bu konuşmalarda iyi amellerde bulunmadıkları için yaşadıkları pişmanlıklarını ve saptırıldıklarını dile getirmişlerdir.

2.4.1. Kâfirin İyi Amelleri Terk Edişinin İkrarı

Yüce Allah, kıyamet gününde kâfirlerin yaşadığı pişmanlıkları, dünyada yaptıkları kötü emellerinden dolayı âhirette çaresizlik içerisinde yakınmalarını onların dilinden bize bildirmiştir. Bu çaresizlik ifadelerini ve duydukları hüznü Allah âyetlerinde şöyle ifade etmiştir.

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمْ السَّاعَةُ بَعْتَهُ قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ إِلَّا سَاءَ مَا يَزِرُونَ*

"Allah'ın huzuruna çıkmayı yalan sayanlar gerçekten ziyana uğramışlardır. Nihâyet kendilerine kıyamet vakti ansızın gelip çatinca, onlar günahlarını sırtlarına yüklenmiş bir halde diyecekler ki: "Dünyada iyi amelleri terk etmemizden dolayı vah halimize!" Dikkat edin, yüklendikleri vebal ne ağır!"⁹² Öncelikle âyette "es-saat" kavramıyla ifade edilen "kıyamet" ansızın geleceğine dikkat çekilen kozmik kıyamettir. Devamında gelen konuşmalar ise kıyamet/hesap gününde gerçekleşen konuşmalardır. Çünkü dünyada yaptıklarından dolayı yakındıklarını ifade etmektedirler. Kur'an'da iç içe geçmiş bu tür ifadeler vardır. Burada da kozmik kıyametin gerçekleşmesinden hemen sonraki kıyamet/hesap günündeki konuşmalar mevcuttur. Kıyamet/hesap gününü inkâr edenlerle ilgili iki husus ortaya koyulmuştur. Birincisi büyük bir ziyana uğramaları, ikincisi ise günahlarının ağır ve yüklerini sırtlanmalarınıdır. Ziyana uğrama hüsrân diye nitelendirilmiştir. Dünyada amacına uygun olarak yaşamayan öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr eden, mutluluğun geçici dünyevî mutluluklar olduğuna inanan kimse ziyandadır ve bunun sonucu hüsrândır. "Hüsrân" da büyük mükâfatın elden kaçırılıp, onun yerine büyük bir azabın gelmesidir.⁹³ Günahlarını sırtlarına yüklendikleri halleri, günahlarından ve hatalarından yakalarını asla kurtaramayacakları için yükü sırtında taşımakla ifade edilmiştir.⁹⁴ Bu ifade "Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik"⁹⁵ mealindeki âyete benzemektedir.⁹⁶

2.4.2. Kâfirin Edindiği Dostla Yoldan Saptığını İtirafı

Kâfirlerin kıyamet/hesap günündeki pişmanlıkları hatalarını itiraf etme, tuttuğu yolun yanlışlığını anlama şeklinde

92 el-En'âm 6/31.

93 Râzî, *Mefâtîhu'l Gayb*, 9/390.

94 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/62.

95 el-İsrâ 17/13.

96 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/62.

olacaktır. “O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırp şöyle diyecektir:” “Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!” “Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!” “Andolsun, Kur’ân bana geldikten sonra beni ondan o saptırdı. Zaten şeytan insanı yardımcısız bırakıverir.”⁹⁷ “Bu âyet belli bir kişi hakkında inmiş olsa da zalimle tek kişi değil bütün zalim ve kâfirler kastedilmiştir.”⁹⁸ “Ellerinin ısırılması” şiddetli pişmanlık ve başına gelene karşı aşırı kin ve öfke duyma halinin kinayeli anlatımla ifadesidir.⁹⁹ Râzi âyette geçen “zalim kimse” ifadesinin tek kişiye tahsis etmeyip geneli kapsadığı noktasında özellikle durmuştur. “Ellerini ısırp” ifadesine de inkârcının alabildiğine pişmanlık duyduğu, üzümlüp kederlendiğinin mecazen ifadesidir. “Falanca” ifadesi ile de yine “zalim” de olduğu gibi belli bir şahıs kastedilmeyip, aksine Allah’a isyan edilecek konularda, kendisine baş eğilen, itaat edilen, sözü dinlenen herkes olabileceği gibi¹⁰⁰ şeytan olması da muhtemeldir.¹⁰¹ “Yani şeytanı kendime dost edinmeseydim ve beni ayarttığı konuda ona itaat etmeseydim. Yahut yaptığına uyduğum insana tâbi olmasaydım şeklinde geneli kapsayan değerlendirmeler tercih edilmiştir.¹⁰² Âyette çaresizlik içinde kalan inkârcı bir yandan peygamberlerle olması gerektiğini onların çağrıda bulunduğu yoldan gitmeyi arzularken bir yandan da kendini suçlayarak şeytanın insanı saptırdığını ve kendisinin aldandığını itiraf etmektedir.¹⁰³

2.4.3. Kâfirin Kendilerini Saptıran Cinler ve İnsanlara Öfkesi

Kıyamet gününde inkârcıların dua ettikleri, Allah’a yakarışları, hatalarını başka varlıklara yüklemeye çalıştıkları görülmektedir. İnkâra sapsmış olanlar şöyle diyecekler: “Rabbimiz! Bizi saptıran şu cinleri ve insanları bize göster, onları ayaklarımızın altına alalım ki herkesten daha çok aşağılanmış olsunlar!”¹⁰⁴ Râzi şiddetli azaba düştüklerini anlayan kâfirlerle ilgili birkaç yorum yapmıştır. Bunlardan birincisi âyette geçen iki tür için âyetin zahirine binaen insanlar-cinler, ikincisi Kâbil- iblis, üçüncüsü ise şehvet-gazaptır demiştir.¹⁰⁵ Ayakları altına alma ifadesi ile saptıranların aşağı olmasının yanında şehvet ve gazabı, kutsî ruh cevherinin ayakları altına alalım ki onlara itaat etmesinler anlamı olabilir.¹⁰⁶ Mâtürîdî bu âyette kendilerini saptıranları şöyle açıklamıştır: “Cinlerden insanı saptıran Allah’a isyan etmeyi ortaya koyan iblistir. İnsan da Âdem’in çocuklarıdır, onun çocukları da kardeşini öldürmüştür, buna göre öldürme âdetini ilk defa ortaya koyan da odur. Bütün cinler, insanların kalbine vesvese ve kötülük sokabilir, bütün insanlar da açıkça sapıklığa çağırabilir. Her sapık ve kâfir de böyledir. Dolayısıyla bu dalâlet ve küfür ancak, cinlerin vesveseleriyle veya insanın diliyle yaptığı telkin sayesinde gerçekleşir. Bu sebeple kendilerini saptıran küfre götürenleri Allah’tan açıkça kendilerine göstermesini istiyorlardı, çünkü her birinin çektiği azap şiddetli aşağılık bir ceza olduğu için onları ayaklarının altına alıp çiğneyeceklerdi.¹⁰⁷ Kâfirler âyette bunu dilemişlerdir. Başka âyetlerde de onlara daha çok azap verilmesini istedikleri belirtilir.¹⁰⁸

“Kıyamet gününde kâfirin içinde olduğu durumdan yakınması” başlığı altında değerlendirdiğimiz bu âyetler kâfirlerin kıyamet gününde kendileriyle ilgili konuşmalarıdır. Buradaki konuşmalar diyalog şeklinde değil de tek taraflı monolog şeklinde gerçekleşmiştir. Çünkü sadece kâfirlerin konuştukları görülmektedir. Kâfirlerin kendi durum-

97 eL-Furkân 25/ 27-28-29.

98 Mâtürîdî, *Te ’vilâtü ’l-Kur ’ân*, 10/278; Râzî, *Mefâtîhu ’l Gayb*, 17/222.

99 Mâtürîdî, *Te ’vilâtü ’l-Kur ’ân*, 10/278.

100 Râzî, *Mefâtîhu ’l Gayb*, 17/222.

101 Mâtürîdî, *Te ’vilâtü ’l-Kur ’ân*, 10/279.

102 Mâtürîdî, *Te ’vilâtü ’l-Kur ’ân*, 10/279.

103 Mâtürîdî, *Te ’vilâtü ’l-Kur ’ân*, 10/278.

104 Fussilet 41/29.

105 Râzî, *Mefâtîhu ’l Gayb*, 19/382.

106 Râzî, *Mefâtîhu ’l Gayb*, 19/383.

107 Mâtürîdî, *Te ’vilâtü ’l-Kur ’ân*, 13/139.

108 eL-A ’râf 7/38. (“Ey Rabbimiz! Şunlar bizi saptırdılar. Onlara bir kat daha ateş azabı ver” derler).; Sâd 38/61. (“Ey Rabbimiz! Bunu bizim önümüze kim sürdüyse cehennemde onun azabını bir kat daha artır”).

larını dile getirdikleri bu âyetlerde yaptıklarından büyük pişmanlık duydukları, kendi hallerine acıdıkları, uyarıcıya uymadıkları ve asıl düşman olan şeytani dost edinmenin büyük bir hata olduğunu anladıkları görülmektedir. Kâfirler kendi hatalarını kabul ettiklerini dile getirdikleri gibi kendilerini saptıranların da onlardan daha ağır şekilde cezalandırılmalarını ve kendilerinden daha alt seviyede olmalarını dilemişlerdir. Mâtürîdî zalimlerin kıyametteki pişmanlıklarını öfke hayıflanma ile gösterdiklerine, Râzi de pişmanlıklarını büyük bir üzüntü yaşayarak gösterdiklerine dikkat çekmişlerdir.

2.5 Kıyamet Gününde Allah'ın Kâfirlere Hatırlatmaları

Yüce Allah Kur'an'da bildirdiğine göre kıyamet gününde kâfirlere bazı hatırlatmaları olacaktır. Allah kâfirlere dünyada iken nimet içinde olduklarını, inkârcı tutumlarını ve kibir içinde olduklarını hatırlatarak sorular yönelttiği âyetler şu şekildedir:

2.5.1 Allah'ın Âyetlerini Yalan Saymaları

Yüce Allah kıyamet/hesap günü kâfirlerin inkârcılıklarını yüzlerine vurarak yaptıklarının geçerli bir mazereti olmadığını da kendilerine hatırlatarak soruyor. "Nihâyet oraya geldikleri zaman Allah buyurur: "Siz benim âyetlerimi, ne olduğunu kavramadan yalan saydınız öyle mi? Değilse yaptığınız neydi?"¹⁰⁹ Allah'ın inkârcıya direkt sorduğu bu soruda "siz aslında onların ilâhî âyet olduğunu anladınız ancak yalanladınız, sırf inadiniz ve gerçekliğe karşı tavır alışıyorsunuz yüzünden âyetleri inkâr ettiniz"¹¹⁰ veya "siz, âyetlerimi hiç düşünmeden ve aslına götüreceğiniz bir tefekkürde bulunmadan, peşinen inkâr ettiniz."¹¹¹ Şâyet böyle değilse âyetlerin yalanlanması ya da herhangi bir delil ve kanıt olmaksızın işlenmiş olduğunuz bunca amelleriniz hakkında yaptığınız neydi?¹¹² "Ne idi o ısrarla yaptığınız?" ifadesinden maksat; "siz bu mühim bir işle meşgul olmadığınız göre, daha ne yapacaksınız?" manası olup, Allah âdeti, "Bunun dışında her iş sanki hiç yok gibidir" demek istemiştir¹¹³

2.5.2 Dünyada Tüm Zevkleri Tatmaları

Ateşle karşılaşan inkârcılara Allah burada olma sebeplerini şöyle bildirmiştir. "İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün, (onlara şöyle denir): "Dünyadaki hayatınızda güzelliklerinizi bitirdiniz, onların zevkini sürdürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan dolayı, alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız."¹¹⁴ Dünyada faydalanmanız için vermiş olduğum bütün nimetleri tükettiniz ama şükretmediniz böylelikle âhirette size vaat edilen ebedi nimetleri ve lütufları kazanamadınız çünkü Allah verdiği nimetleri âhirete hazırlık için vermiştir fakat insan malını başka yolda kullanırsa amacı dışında kullanmış olur.¹¹⁵ Aynı şekilde Râzi de kâfirlerin dünyadan istifade edip, Allah'a iman ve itaatte bulunarak nimet verene şükretmedikleri için kınandığı yorumunu yapmıştır.¹¹⁶

2.5.3 Kibirli ve İnatçı Olmaları

Yukarıdaki âyetin devamı "Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan dolayı, alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız" şeklinde gelir. Mâtürîdî onların büyüklük taslamalarını peygamberlere karşı kibirlenme ona uymama, yoldan çıkmayı da Allah'ın emirlerinin dışına çıkmak olarak izah etmektedir.¹¹⁷ Razi "kibir-

109 en-Neml 27/84.

110 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 10/484.

111 Râzi, *Mefâtihu'l Gayb*, 20/463.

112 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 10/484.

113 Râzi, *Mefâtihu'l Gayb*, 20/463.

114 el-Ahkâf 46/20.

115 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/394.

116 Râzi, *Mefâtihu'l Gayb*, 20/42.

117 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/394.

lenmeyi kalbin işlediği günahlar, yoldan çıkmayı ise fık-u fücur yani organların işlediği günahlar” olarak açıklamıştır. Birincinin yani kalbin suçu organların suçlarından daha ileridedir ikincisi fasıkların durumudur. Râzî azaplarının sebebinin de kâfirlik ve fasıklık yani birinde inkâr diğeri emre uymama yasaklananı yapma durumlarıyla açıklamıştır.¹¹⁸

Son olarak ele aldığımız âyetlerde kâfirler ateşle karşılaştıkları zaman Yüce Allah kendilerine dünyada âyetleri yalanladıklarını ve bütün nimetlerden faydalanmalarına rağmen karşılığında kibirlenip büyüklük tasladıklarını hatırlatarak bazı sorular yöneltmiştir. Râzî ve Mâturîdî, Yüce Allah’ın kâfirlere çeşitli hatırlatmalarda bulunmasını; inkârda ısrar eden kâfirlerin tutumlarını asla kabul etmediğini göstermektedir yorumunu yapmışlardır. Kâfirler verilen bütün nimetlerden istifa ettikleri halde şükredici olmadıkları için kınanmışlardır. Büyüklük taslamayı Mâturîdî Allah’a ve peygambere itaatsizlikle, Râzî ise kibir kavramıyla belirtmiş kalbin işlediği günah olarak yorumlamıştır. Yoldan çıkmayı iki müfessirde emirlere uymama olarak izah etmişlerdir.

Sonuç

Kur’ân’ın ana konularından biri kıyamet ve âhiret olarak bilinen kıyamet günü süreci olmuştur. Aynı zamanda İslâm inanç esaslarından biri de yine âhiret gününe iman etmektir. “Kıyamet” kavramı halk dilinde hem kozmik kıyamet hem de kıyamet/hesap günü anlamında kullanılmıştır. Kur’ân’da ise birinci sûra üfürülüştü dünya nizamı bozularak her şey son bulacak ve böylece kıyametin ilk safhası kozmik kıyamet gerçekleşecek, ikinci sûra üfürülüştü birlikte ikinci safha olan kıyamet/hesap günü süreci başlayacaktır. Allah’ın kıyamet/hesap gününde kulları ile diyalog halinde olacağı ve özellikle kâfirlerle birçok diyalogun geçeceği âyetlerde bildirilmiştir. Kâfir Hz. Peygamber’in Allah’tan getirdiği kesin olarak bilinen vahiyleri ve bunlardan zorunlu olarak çıkan dinî hükümleri inkâr eden veya bu hükümleri inkâr niteliği taşıyan söz ve ifadeleri sarfeden kişidir.

Allah ve kâfirler arasında kıyamet gününde gerçekleşecek diyalogları beş başlık altında ele aldık. Kıyamet günü kâfirlere karşı Allah’ın tavrı, kıyamet gününde azapla karşılaşan kâfirlerin tavrı, Allah’ın kâfir tanımını ve kâfirin kıyamet algısı, kıyamet gününde kâfirlerin itirafları ve kıyamet gününde Allah’ın kâfirlere hatırlatmaları şeklindeki bu başlıkları âyetlerin içeriklerine göre alt başlıklarıyla değerlendirdik. Genel olarak âyetlerde diyaloglar halinde konuşmalar geçmiştir. Bunun yanında monolog halinde kâfirlerin kendi durumlarına yakındığı konuşmalar bazen de Allah’ın kâfirlere hatırlatmaları şeklinde tek taraflı konuşmalar da gerçekleşmiştir.

Râzî ve Mâturîdî örneğinde incelediğimiz âyetlerde Râzî daha çok âyetleri kelime tahlilleri yaparak çeşitli meseleler olarak ele almıştır. Mâturîdî çoğunlukla âyetin bütününe yönelik izahlarını ortaya koymuştur. Biz çalışmamızda kelime tahlili veya çeşitli meseleleri ayrıntılı ele almayı müfessirlerin âyetle ilgili çıkarımlarını ortaya koyduk. Râzî ve Mâturîdî âyetlerin çoğunda aynı yönde açıklamalar yapmışlardır. Mâturîdî ve Râzî’nin âyetlerdeki farklı değerlendirmelerine topluca baktığımızda karşımıza şu tablo çıkmaktadır: Râzî inkârcıların kendi inkârlarını ıkrar edip tasdikledikleri durumlarını kıyameti inkârları olarak belirtmişken Mâturîdî kıyametle birlikte peygamberleri ve dini hükümlerin hepsini inkâr ettiklerini yorumuna katmıştır. Yine inkârcıların iki defa ölüp dirilmeye ilgili itiraflarını Mâturîdî ve Râzî kabir hayatına delil olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca Râzî hayatın çeşitli nevelerine dikkat çekmektedir. Âyette geçen kâfirleri Râzî müşrik olarak izah etmiş, Mâturîdî ise böyle bir ayrıma gitmemiş inkârcı olarak değerlendirmiştir. Mâturîdî zalimlerin pişmanlıklarını öfke ve hayıflanma ile gösterdiklerini, Râzî de pişmanlıklarını büyük bir üzüntü yaşayarak gösterdikleri yorumunu yapmıştır. Son olarak büyüklük taslamayı Râzî kalbin işlediği günah olarak, Mâturîdî ise Allah’a ve Peygambere itaatsizlik olarak değerlendirmişlerdir. Yüce Allah, Kur’ân’da kıyamet günü kâfirlerle girdiği diyaloglarda yaşayacakları kötü sonu kendilerine haber vermiştir. Kâfirler, kıyamet gününde Yüce Allah’a en çok yeniden süre ve çıkış yolu için başvuracaklardır. Bütün bu diyaloglarla Yüce Allah, Kur’ân’ı ilk inkâr

eden cahiliye toplumuna ve bütün inkârcılara fırsat sunmaktadır.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâ'i'l-ur'ânî'l-Kerîm. Kahire: Dâr'ul Kutup Yayınları, 1364/1945.
- Aslan, Kemal. Kur'an-ı Kerim'deki Hitap Şekilleri ve Diyaloglar Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Arslan, Sinan. Kur'an'da Kıyametin Kopma Anının Tasviri -Tekvîr Sûresi Örneği Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Ceran, Zeynep. Kur'an-ı Kerimde Âhret Hayatının Aşamalarını Anlatan Kavramların Tasnif ve Tahlili Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Düzgün Şaban Ali (ed.). Kalam El Kitabı Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2018.
- el-Firûzâbâdî, Muhammed b. Yakup. el-Kâmûsu'l-Muhit, nşr. Muhammed Naim el-Argusûsî, Şam: er-Risale Vakfı Yayınları, 6. Basım, 1998.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. İhyâ ulûmi'd-dîn, çev. Sıtkı Güllü 4 Cilt. İstanbul: Huzur Yayınları, 1998.
- Güler, Nurdane. "Kur'an'da Kozmik Kıyamet ile Hesap Günü'nün İç İçeliği ve Yoruma Etkisi", Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 24/3 (Aralık / 2020), 1475-1496.
- İsfahani, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed Rağîb, el-Müfredat fi-Ğaribi'l-Kur'an. Kahire: y.y., 1324.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem. Lisânu'l-'Arab. 12.Cilt. Lübnan-Beyrut: Dâru'l-Sâdır, ts.
- Şensoy, İrfan. Kur'âna Göre Âhretteki Diyaloglar. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Karaman, Fikret vd., Dini Kavramlar Sözlüğü, ed. İsmail Karagöz Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2007.
- Kocabaş, Şakir. "Kur'an ve Hadislerde kıyamet günü". Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, sy. 11 (Aralık 2001), 129-54.
- Kur'an Yolu Meâlî çev. Hayrettin Karaman, vd. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2020.
- Küçükceranlar, Ömer. Kur'an'a göre İnkârcıların Haşır Sonrası İtiraf, Pişmanlık ve Yalvarış Dolu Hazin Tavırları. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Mâtürîdî es-Semerkandî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. Te'vilâtü'l-Kur'an, çev. Kemal Sandıkçı, ed. Yusuf Şevki Yavuz. 18 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Râzî, Fahrüddîn. Mefâtihu'l-Gayb. çev. Suat Yıldırım, vd., ed. Ahmet Hikmet Ünalmiş. 23 Cilt. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002.
- Paçacı Mehmet (ed.). Hayat Rehberi Kur'an: Konulu Tefsir. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Küfür" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 26/533-536. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Topaloğlu, Bekir. "Kıyamet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 25/516-518. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Yıldırım, Bekir. "Kur'an'da Kıyamet ve âhiretle İlgili Konuların Hivâr Üslubuyla Takdimi" Darülhadis İslami Araştırmalar Dergisi 2 (Haziran 2022). 75-107.